

Конкурентні та організаційно-управлінські аспекти інноваційного розвитку

УДК: 339.137.2

КВЯТКО Т.М., кандидат економічних наук, доцент,
РИЖИКОВА Н.І., кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка

ГЕНЕЗИС ТЕОРІЙ КОНКУРЕНЦІЇ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Квятко Т.М., Рижикова Н.І. Генезис теорій конкуренції та прикладні засади їх імплементації в інноваційно-інвестиційному розвитку соціально-економічних систем.

В статті розглянуті питання генезису теорій конкуренції в історичній ретроспективі розвитку економічної науки. Критично проаналізована адекватність розглянутих теорій викликам, які створюються на різних етапах розвитку продуктивних сил та виробничих відносин, що дало змогу обґрунтувати типологію зазначених теорій та концепцій. Теоретично обґрунтовані засади трансформації теорій конкуренції в прикладні концепції, які, з одного боку, пояснюють реалізацію вказаного виду економічних відносин між суб'єктами, а з іншого боку, створюють теоретико-методологічний базис генерування адаптованих концепцій розвитку конкурентного потенціалу та підвищення конкурентоспроможності продукції. Представлені результати дослідження дозволили з'ясувати характер діалектичної єдності сучасних, класичних та неокласичних теорій і концепцій конкуренції, а також створити передумови їх подальшого розвитку.

Ключові слова: теорії конкуренції, класична школа, ринок, модель, концепція.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Загострення конкурентної боротьби в умовах дивергенції, проявом якої є з одного боку, посилення глобалізаційних тенденцій, а з іншого – регіоналізація та фрагментація, нестабільність та мінливість соціально-економічних процесів, є ознакою функціонування зовнішнього середовища діяльності підприємств. Суб'єкти економічних відносин розробляють власні стратегії, які враховують методи ведення конкурентної боротьби, методики пристосування до регіональних, об'єктових та інших особливостей товарних ринків, що визначаються типом ринкової структури та які, в свою чергу, визначають рівень конкурентоспроможності аграрної продукції українського виробництва.

В умовах актуалізації процесів, пов'язаних із переорієнтацією аграрного сектора у напрямі інноваційної моделі розвитку, існує потреба визначення та використання конкурентних переваг, які відповідають постіндустріальному укладу і

враховують галузеву специфіку національних товаровиробників. Визначення й розвиток конкурентних переваг, оптимізація на їх основі економічної діяльності сприяють більш ефективному використанню економічного потенціалу та раціоналізації поведінки суб'єктів сфер виробництва та обігу продукції. При цьому динамічні умови ринкового середовища вимагають від суб'єктів економічних відносин адаптації до цих змін, а також уміння завойовувати та зміцнювати свої позиції на певному цільовому ринку. Можливості адаптації до мінливих ринкових умов, поряд зі зміцненням позицій на цільовому ринку, визначаються рівнем конкурентоспроможності товаровиробника. Підприємства з високим рівнем конкурентоспроможності можуть забезпечити Україні стабільні темпи економічного розвитку у довгостроковому періоді. У зв'язку з цим, вивчення змісту, сутності та еволюції теорії конкуренції є однією з найважливіших складових частин

ринкових досліджень, адже це в подальшому створює надійну основу для розробки ефективної стратегії діяльності підприємства, а як наслідок, досягнення максимального рівня прибутку від здійснення діяльності на відповідному сегменті цільового ринку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням розвитку конкуренції, впливу особливостей ринкових структур на поведінку суб'єктів як на міжнародному рівні, так і на рівні національної економіки та її окремих секторів присвятили свої праці численні науковці-економісти, але варто зауважити, що найбільш суттєвий внесок у розвиток теорій конкуренції, виникнення та функціонування механізму, стратегій конкуренції, трактування основних категорій та понять, методів ведення конкурентної боротьби, методик оцінки рівня конкурентоспроможності підприємств, продукції тощо, здійснили такі провідні вчені, як А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, К. Маркс, В. Джевонс, К. Менгер, Л. Вальрас, А. Маршалл, В. Парето, Дж. Б. Кларк, Дж. М. Кларк, Й. Шумпетер, Е. Чемберлін, Дж. Робінсон, Дж. М. Кейнс, Дж. Стіглер, Г. Беккер, Р. Нельсон, С. Уінтер, М. Портер, К. Крістенсен та інші дослідники.

В Україні теоретичними питаннями підвищення рівня конкуренції науковці почали цікавитися на початку 90-х рр. ХХ ст., що було обумовлено потребами здійснення господарської практики у якісно нових умовах. При цьому ринкові трансформації виступили каталізатором наукових досліджень за даними питаннями. У вітчизняній економічній науці вивченням проблем конкуренції займалися В. В. Венгер, Л. В. Гаркава, С. М. Ілляшенко, С. М. Кваша, В. Л. Корінев, О. О. Красноручський, В. М. Онегіна, Н. П. Тарнавська, Р. В. Фещур, Л. Ф. Чумак та інші. Від початкових уявлень про конкуренцію до формування сучасних теорій конкуренції пройшов досить тривалий історичний період, було здійснено багато досліджень, проте, науковцями так і не досягнуто консенсусу у питаннях категоріального апарату, що використовується у дослідженнях, методики рівня оцінювання конкурентоспроможності

певного виду аграрної продукції та методики розрахунку конкурентоспроможності окремого підприємства чи галузі в цілому. Наявність певних неузгодженостей, питань, що не знайшли належного висвітлення на теоретичному рівні актуалізує продовження теоретичних досліджень у даному напрямку.

Формулювання цілей статті. Аналіз та класифікація теоретичних поглядів на розвиток конкуренції в історичній ретроспективі із подальшим визначенням тих концепцій, які формують сучасний етап економічних досліджень та створюють можливості їх використання при поясненні принципів функціонування соціально-економічних систем різних рівнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення економічної конкуренції в наближеному до сьогодення розумінні, як складного явища, притаманного ринковій системі економічних відносин, можна віднести до мануфактурного періоду, коли суб'єкт господарювання намагався створити якомога вигідніші умови для виробництва та збуту товарів. Однак до кінця ХVІІІ ст. конкуренція не була предметною областю систематичних досліджень науковців.

Засновником теоретико-методологічного вивчення конкуренції вважається представник класичної школи політичної економії А. Сміт, який вперше використав категорію «конкуренція» у процесі дослідження економічних явищ, визначив її роль і місце в розвитку ринкової економіки, обґрунтував фактори, які на неї впливають, пояснив зв'язок конкуренції з попитом та пропозицією на ринку, зазначивши, що ціни є вирішальним фактором у конкурентній боротьбі. Дефіцит товару, на думку А. Сміта, викликає конкуренцію серед покупців, що в свою чергу, провокує підвищення рівня цін на продукцію, перенасичення ж ринку товаром породжує суперництво між виробниками та обумовлює зниження цін. Таким чином, конкуренція забезпечує ринкову рівновагу в умовах взаємодії попиту та пропозиції, яка визначається А. Смітом, як «совокупність výhod и невыгод различных применений труда и капитала» [1, с. 117]. Автор

стверджує, що досягнення точки рівноваги можливе лише на зрілому ринку, тоді як економічна система перебуває в такому стані, коли «во-первых, данная отрасль торговли или промышленности должна быть хорошо всем известна, и давно утвердился в данной местности; во-вторых, она должна находиться в своем нормальном, или, так сказать, естественном состоянии; в-третьих, она должна быть единственным или главным занятием тех, кто посвящает себя ей» [1, с. 112]. З часом умови, які були визначені А.Смітом науковці почали трактувати, як характеристики ринку досконалої конкуренції: 1) рівноправний та повний доступ всіх учасників ринку до інформації; 2) наявність великої кількості продавців та покупців, кожен з яких окремо не може впливати на формування ринкових цін; 3) кожен виробник спеціалізується на виробництві однорідного товару.

Розглядаючи монопольний ринок, А. Сміт прийшов до висновку, що він виникає в результаті обмеженості доступу деяких товаровиробників до ринкової інформації або ж в результаті втручання держави у цей процес. Наслідком вказаних подій є створення можливості для окремих виробників утримувати завищені ціни на товари впродовж тривалого проміжку часу. При цьому було встановлено, що монопольна ціна є найбільшою, яку тільки можливо отримати від споживача. Автор зазначив, що монополія негативно впливає на розвиток економіки країни та знижує рівень добробуту покупців, завищуючи ціни на товари.

Отже, А. Сміт визначив роль конкуренції у функціонуванні ринкової системи, вирішенні економічних протиріч між суб'єктами ринку, встановив, що конкуренція має позитивний вплив на розвиток економіки через раціональний та ефективний розподіл і використання факторів виробництва.

Іншим представником класичної політичної економії, що досліджував вплив конкуренції на розвиток економічних відносин був Д.Рікардо, який розглядав конкуренцію як обов'язкову умову ринкового ціноутворення. У своїй праці

«Начала политической экономии и налогообложения» вчений побудував теоретичну модель досконалої конкуренції, основну увагу у якій звернув на функціонування моделі в довгостроковій перспективі [2]. Моделювання, як метод дослідження, дозволило Д.Рікардо абстрагуватися від таких факторів як державне регулювання, географічні особливості тощо. У моделі Д.Рікардо, принциповим є те, що ціни формуються на ринку під впливом попиту та пропозиції в результаті конкурентної боротьби. Таким чином, вченим були обґрунтовані варіанти вирішення проблеми довгострокової ефективності розвитку підприємства в умовах досконалої конкуренції.

В класичній політичній економії конкуренція розглядалася як детермінанта, яка сприяє ефективному формуванню ринкових відносин, що мають стихійний характер розвитку, саморегулюються та не потребують державного регулювання. Підтвердженням даного положення є погляди ще одного представника класичної школи Дж. Ст. Мілля, який повністю поділяв здобутки попередників у цьому напрямі: «Принимая во внимание то, что конкуренция является единственным регулировщиком цен, заработной платы, ренты, она сама по себе является законом, который устанавливает правила этого регулирования» [3, с. 73]. Проте класиками так і не була повністю розкрита економічна сутність конкуренції, як складного та багатогранного явища, адже вони розглядали виключно цінову його складову.

З інших позицій досліджував конкуренцію в середині XIX ст. в умовах розвинутого капіталізму К.Маркс, який вбачав в ній систему взаємовідносин індивідуальних капіталів та вважав, що функціонування товарного господарства неможливе без механізму конкуренції, який становить основу ринкової вартості та цін. Практично сутність конкуренції розкривається Марксом через розуміння її зв'язку з капіталом та економічною діяльністю господарюючих суб'єктів. Згідно його досліджень, аналіз конкуренції можливий лише тоді, коли відома природа походження капіталу. Безпосередньо

сутність капіталу як самозростаючої вартості пояснюється прагненням капіталістів до отримання прибутку, але між цим прагненням і нерівністю маси додаткової вартості, що створюється в різних галузях виробництва, існує протиріччя, яке вирішується в конкурентній боротьбі. Тому, передумова вільного переміщення праці та капіталу із однієї галузі в іншу є основою внутрішньогалузевої та міжгалузевої конкуренції. Механізм дії внутрішньогалузевої конкуренції К. Маркс пояснив через закон тенденції середньої норми прибутку до зниження. Саме загострення конкурентної боротьби змушує капіталістів шукати шляхи для підвищення ефективності діяльності найманих працівників, до впровадження у виробничий процес новітньої техніки та технологій, до зниження рівня собівартості тощо [4].

Майже одночасно з формуванням марксистської політичної економії в економічній науці з'явився інший напрям – маржиналізм, представники якого використовували поєднання суб'єктивного бачення із структурно-функціональним підходом при аналізі економічних процесів та зокрема, механізму конкуренції.

Так, К. Менгер, Ф. Візер (австрійська школа маржиналізму) вважали, що конкуренція – це боротьба за право володіння певними економічними благами та коштами споживачів. Науковці схилилися до думки, що всіх благ у світі недостатньо для задоволення постійно зростаючих потреб споживачів, а тому з'являються все нові і нові способи їх задоволення. Саме ці ключові складові і лежать в основі проблеми вибору, належності відповідного ресурсу для певних цілей виробників, які конкурують між собою. Отже, на думку маржиналістів, конкуренція – це постійна боротьба суб'єктів господарювання за право володіння певними ресурсами з метою одержання максимального прибутку шляхом задоволення потреб суспільства.

Неокласична теорія, як результат еволюції маржиналізму, на відміну від класичної політекономії, зосередила увагу на дослідженні впливу досконалої конкуренції на функціонування цінового механізму, конкретизувавши економічний аналіз

рівнем окремих суб'єктів та ринків. Представники другого етапу «маржинальної революції» сконцентрували свої зусилля на аналізі умов досягнення ринкової рівноваги у моделі досконалої конкуренції. Монополія у працях неокласиків розглядалася як частковий випадок, як виключення із загальної ситуації досконалої конкуренції (Дж.Б. Кларк «Проблеми монополій», О. Бем-Баверк «Капітал і процент»). Відзначимо, що найбільший внесок у формування неокласичної політекономії здійснили Л. Вальрас, А. Маршал, В. Парето, Дж. Б. Кларк та Дж. М. Кларк.

Автор моделі економічної рівноваги Л. Вальрас є одним з фундаторів сучасної економічної науки [5]. Модель була побудована на принципах суб'єктивної корисності, припущення про безперервність процесу виробництва, упевненості, що всіх суб'єктів економічної діяльності можливо поділити на власників виробничих послуг (землі, праці, капіталу) та підприємців (покупців факторів виробництва і одночасно виробників товарів та послуг). Л. Вальрас зміг ґрунтовно пояснити наявність економічних зв'язків між цими двома групами суб'єктів за допомогою системи взаємопов'язаних рівнянь. Рівноважний стан ринку означає, що попит і пропозиція виробничих послуг рівноважні, існує рівноважна ціна на ринку товарів і ціна реалізації товарів, що дорівнює витратам, які являють собою ціну факторів виробництва. Л. Вальрас належав до науковців першої хвилі маржиналізму, тому його теорія не враховувала дію закону спадної граничної продуктивності, проте він був активним прихильником використання математичних моделей в обґрунтуванні економічних процесів.

Модель економічної рівноваги є логічно завершеною, але має абстрактний характер, вона не враховує такі економічні складові як: фактор динаміки (модель є статичною), вплив інноваційної діяльності, зміни в структурі споживчих уподобань, інституційні умови розвитку тощо.

Важливо підкреслити, що Л. Вальрас вказав сучасній економічній науці шлях, по якому, як справедливо зауважив

І. Шумпетер, вона і сьогодні розвивається. Адже модель Вальраса стала базовою для всієї теорії економічної рівноваги в неокласичній школі.

Не менш значущими для економічної теорії є концепції А. Маршала. Так, теорія ціни А. Маршала побудована на припущенні про існування на певному ринку досконалої конкуренції, яка забезпечує природне регулювання рівня ціни. В свою чергу, ціновий механізм забезпечує умови відтворення досконалої конкуренції на ринку. Основними вимогами функціонування ринку досконалої конкуренції є мобільність всіх факторів виробництва, а також повна інформованість учасників ринку про можливості економічної системи. А. Маршалл розглядає конкуренцію, як еволюційний процес в економіці і тому сам конкурентний процес є динамічним, таким що відбувається у часі, але з іншого боку, науковець для дослідження досягнення рівноважного стану ринку досконалої конкуренції використовує метод порівняльної статистики.

Заслуга А. Маршала полягає також і в тому, що він вперше обґрунтував вплив ефекту масштабу на макrorівні, вказуючи на наявність зв'язку між економією на масштабах виробництва та концентрацією: «Расширение масштабов его производства быстро увеличивает его преимущества перед конкурентами и снижает цены, по которым он может позволить себе продавать свою продукцию» [6, с. 401].

Значний вплив на розвиток економічної науки здійснив В. Парето, який не погоджувався із окремими положеннями сучасних йому науковців щодо умов досягнення «загальної економічної рівноваги». В. Парето вважав, що досягнення загальної економічної рівноваги якщо і забезпечує максимізацію загальної економічної ефективності, то це не завжди супроводжується досягненням максимізації сукупної корисності в умовах нерівномірного розподілу економічних ефектів серед учасників ринку. Враховуючи ці суперечності, В. Парето запропонував дві точки зору досягнення оптимального стану ринку: алокації ресурсів; максимізації добробуту [7]. Досконалу конкуренцію

науковець розглядає як необхідну, але не достатню передумову досягнення оптимального стану ринку.

У процесах формування та розвитку конкурентних взаємовідносин В. Парето аналізував не лише досконалу конкуренцію, а й інші типи ринкових структур та дійшов висновку, що оптимальний стан економіки залежить від досягнення конкурентної рівноваги. Якщо ринок близький до умов досконалої конкуренції, то державне регулювання є недоцільним та зайвим. Якщо ж ринок має ознаки монополізованих структур, то держава зобов'язана використати ряд інструментів впливу (фіксовані ціни, податки) з метою стабілізації процесу досягнення рівноважного стану ринку.

Одним з перших хто вказав на практичну нереалістичність моделі досконалої конкуренції був Джон Бейтс Кларк. У подальшому Джон Моріс Кларк сформулював концепцію «дієвої конкуренції». Дана концепція дозволила виділити основні напрямки здійснення державної політики щодо стимулювання конкуренції на ринку. При цьому науковець вважав, що конкуренція має динамічний характер розвитку; для якого ступінь «дієвості конкуренції» визначається тим, як швидко і в якому обсязі створюється, ліквідується та відновлюється прибуток в різних галузях.

Взаємозв'язок між інноваціями і конкуренцією та вплив інноваційної політики на розвиток конкурентних відносин вперше показав Й. Шумпетер. На думку Шумпетера, інновації – це зміни в способах виробництва та реалізації товарів, які сприяють формуванню нового типу конкуренції, що є більш дієвим у порівнянні із традиційним (ціновим) типом конкуренції. Науковець стверджував, що будь-яке нововведення породжує ситуацію монополістичної конкуренції, при цьому механізм дії конкуренції витісняє з ринку підприємства, які застосовують застарілі технології та створюють неконкурентоспроможну продукцію. За словами Й. Шумпетера, саме конкуренція є рушійною силою створення нових товарів, технологій, типів організаційних структур [8].

Й. Шумпетер був прихильником наявності монополії на ринку та виділяв такі позитивні сторони монополії:

- наявність достатніх коштів для фінансування технічного прогресу;
- більш стійке фінансове положення у порівнянні з іншими ринковими структурами;
- можливість використання недоступних чи важкодоступних способів виробництва;
- можливість застосування прибутку, як ефективного джерела фінансування інвестицій у певній галузі.

Наявність досконалої конкуренції, на думку Й. Шумпетера, на ринку є небажаною, адже, галузі які наближені до даного типу конкуренції, частіше піддаються впливу криз та кон'юнктурних коливань.

Таким чином, Й. Шумпетер через категорію «інновацій» підійшов до розуміння конкуренції, як закономірності ринкового господарства, показуючи одночасно позитивний вплив процесів монополізації на розвиток економіки.

Наприкінці XIX ст. з'являється значна кількість наукових праць які містять критику ідеальних моделей досконалої конкуренції та чистої монополії. Так, Е. Чемберлін запропонував теорію монополістичної конкуренції в якій обґрунтував ідею синтезу конкуренції та монополії. На думку науковця, монополістична конкуренція – це механізм, який найбільш ефективно задовольняє зростаючі потреби суспільства. Е. Чемберлін не тільки обґрунтував цінні форми конкурентної боротьби, але й визначив нецінові: диференціація товарів, реклама, покращення репутації фірми [9], які в сучасній ринковій економіці здійснюють вплив на ефективність діяльності суб'єктів економічних відносин.

Е. Чемберлін відкидав можливість втручання держави в ринковий процес, все що відбувається на ринку – це природний процес розвитку ринкової ситуації, втручання в нього означає відхилення від оптимального стану ринку.

На відміну від Е. Чемберліна, Дж. Робінсон була впевнена, що наявність на ринку недосконалої конкуренції – це причина для втручання держави в ринковий

процес. Саму ж конкуренцію вона вважала негативним фактором, який сповільнює та протидіє функціонуванню ринкового механізму.

Дж. Робінсон запропонувала теорію недосконалої конкуренції, як альтернативу теорії досконалої конкуренції, предметом досліджень якої є поведінка великих компаній – олігополій. Однією з ключових позицій компаній-олігополістів є можливість використання ціни як інструменту впливу на попит і обсяги регулювання збуту. Також Дж. Робінсон запропонувала використовувати категорію «дискримінація в цінах» – реалізація одного і того ж товару за різними цінами різним групам споживачів, а також можливість варіювання цінами в часі і на різних географічних ринках. Досліджуючи монополію, авторка виділила галузі, в яких конкуренція неможлива через технологічні особливості: газова промисловість, електроенергетика, залізничний транспорт (пізніше ці галузі вважатимуться «природними монополіями») [10]. Саме завдяки працям Е. Чемберліна та Дж. Робінсон модель досконалої конкуренції змінилася теорією недосконалої та монополістичної конкуренції.

Економічна криза кінця 20-х початку 30-х рр. XX ст. підтвердила необхідність присутності держави у регулюванні ринкових процесів, а отже неспроможність теоретичних підходів державного невтручання. На основі аналізу ситуації, що склалася, Дж. М. Кейнсом було запропоновано теорію, в якій він обґрунтував необхідність державного втручання в процеси конкуренції, що в подальшому розширило коло проблемних питань теорії конкуренції.

У 1960 рр. Д.К. Гелбрейт досліджував специфіку сучасної конкуренції великих корпорацій в межах індустріального напрямку інституційної теорії. Науковець з'ясував, що саме масштабні корпорації формують індустріальну систему шляхом контролю над цінами, витратами та поведінкою споживачів, а дрібні підприємства, які не можуть впливати на ці фактори, є складовими ринкової системи. Для ефективного функціонування всіх складових системи держава, на думку автора,

зобов'язана втручатися в ринковий процес. Також, Д.К. Гелбрейт вважав, що наявність на ринку досконалої конкуренції неможлива за присутності корпорацій.

Свій вклад в розвиток теорії конкуренції здійснив також і Дж. Стіглер, який вивчав процеси функціонування ринкової економіки в межах теорії організації промисловості. Проведений науковцем аналіз поведінки фірм в конкурентних і монопольних галузях промисловості дозволив йому виділити принцип виживання і принцип мінімального масштабу ефективності. Дж. Стіглер вважав, що успіх в конкурентній боротьбі безпосередньо залежить від здатності інтегруватися в галузі. Він також, одним з перших, обґрунтував необхідність врахування наявної економічної інформації в якості конкурентної переваги та засобу ведення конкурентної боротьби.

У подальшому конкурентні відносини стають предметом досліджень такого напрямку розвитку економічної науки як економічний імперіалізм. Засновник теорії людського капіталу Г. Беккер вважав, що витрати на розвиток знань та вмінь працівників рівноцінні інвестиціям в придбання та створення новітнього обладнання та технологій, проте в майбутньому спроможні забезпечити велику прибутковість не лише компанії, але й всьому суспільству. Обґрунтовуючи економічну доцільність даного погляду, науковець дійшов висновку, що спеціальна підготовка фахівців формує відповідні особливості поведінки підприємства на ринку, ноу-хау, іміджу та бренду, що є однією з головних переваг суб'єкта економічних відносин у конкурентній боротьбі.

У теорії конкуренції представники неоінституціонального напрямку економічної науки зосередили свою увагу на ефективності ринкової економіки, визначив в якості її критеріїв трансакційні витрати – витрати на отримання інформації, проведення переговорів, укладання контрактів. На думку О. Уільямсона, Р. Коуза, Д. Норта, конкурентоспроможність компанії визначається безпосередньо можливістю та вмінням забезпечити

економію трансакційних витрат. До того ж неоінституціоналісти в теорії конкуренції сформулювали уявлення про цивілізовану конкуренцію, в якій інтереси конкуруючих суб'єктів задовольняються на взаємовигідних умовах з мінімальними трансакційними витратами. В результаті чого, цивілізована конкуренція сприяє ефективному розвитку економіки, що не збігається із висновками Й. Шумпетера щодо позитивного впливу монополій на економічний розвиток.

У 80-і рр. ХХ ст. у дослідженнях конкуренції сформувався новий напрям – еволюційний інституціоналізм, або теорія конкурентної еволюції, представники якої Р. Нельсон та С. Уінтер ввели в теорію конкуренції нове поняття «організаційні рутини» – стереотипи, шаблони поведінки, які використовуються в повсякденній діяльності суб'єктів економічних відносин [11]. На думку науковців, рутини – це певні активи, що становлять специфічні конкурентні переваги компанії та комбінування яких відповідно до умов, що склалися на ринку може трактуватися як стратегія поведінки.

Активізація інтеграційних та глобалізаційних процесів в економіці наприкінці ХХ ст., нові умови ведення економічної діяльності сприяли формуванню новітніх концепцій конкурентних переваг: ринкової; ресурсної; інституціональної. Першою була сформована ринкова концепція на основі моделі ринків недосконалої конкуренції, теорії організації виробництва та теорії стратегічного планування. Відповідно до даної концепції, ринкове положення підприємства розглядається з точки зору конкурентних переваг, а тому вибір стратегії повинен відбуватися в залежності від типу ринку та наявних ресурсів.

Представником ринкової концепції є М. Портер, який одним з перших спробував систематизувати основи теорії конкуренції. Суть моделі Портера полягає у відокремленні трьох основних аспектів конкуренції – конкурентних сил галузі, конкурентних стратегій та конкурентних переваг. При цьому науковець узагальнив погляди різних економічних шкіл і запропонував власну модель п'яти

конкурентних сил, які формують структуру галузі: 1) загроза появи нових конкурентів; 2) загроза появи товарів-субститутів; 3) можливість постачальників впливати на ціну; 4) можливість покупців впливати на ціну; 5) суперництво існуючих конкурентів між собою [12]. Також М. Портер встановив, що конкуренція набуває глобального характеру, де конкурують не економіки країн, а підприємства, які працюють в різних соціально-економічних умовах, ввів у економічну науку поняття «кластер», яке відображає ступінь інтеграції та взаємодії споріднених і підтримуючих галузей. При цьому М. Портер виділив причини успіху країн в міжнародній конкуренції в тій чи іншій галузі за допомогою системи показників – конкурентного ромба: факторні умови, умови внутрішнього попиту, споріднені та підтримуючі галузі, структура і стратегія підприємств, внутрішньогалузева конкуренція. Теоретичними положеннями конкурентного ромба на внутрішньофірмовому рівні користувалися ТНК, зокрема DuPont, Royal Dutch Shell, Procter&Gamble та інші. У 1990-х рр. теорія Портера також знайшла практичне підтвердження на рівні національних економік США, Австралії, Нової Зеландії як складова державних заходів, спрямованих на підвищення рівня конкурентоспроможності цих країн на світовому ринку.

Необхідність адаптування суб'єктів економічних відносин до умов мінливості і невизначеності ринкового середовища стала головною причиною розвитку ресурсного підходу, значний вклад в який зробили С. Монтгомері, Р. Рамелт, К.К. Прахалад, Г. Хамел та інші. Відповідно до поглядів представників даного підходу, інтенсивні галузеві зміни ведуть до зниження значення галузі і ринкової позиції конкретної компанії, а також до підвищення ролі внутрішніх ресурсів. Виходячи з цього, науковці встановили, що джерелом конкурентних переваг є комбінування внутрішніх унікальних ресурсів компанії. Завчасне формування та використання комплексу внутрішніх ресурсів компанії з часом стає визначальним фактором конкурентоспроможності суб'єкта

економічних відносин в довгостроковій перспективі. Так Г. Хамелом та К.К. Прахаладом була запропонована теорія ключових компетенцій, за допомогою яких досягаються лідируючі позиції у галузі.

М. Трес та Ф. Вірсем розробили теорію унікальних цінностей, в якій унікальна цінність суб'єкта господарювання є конкурентною перевагою та реалізується у вподобаннях споживачів.

У середині 90-х рр. ХХ ст. в нових умовах функціонування підприємств на ринку, виникла необхідність в переорієнтації стратегій компаній в напрямі поєднання конкуренції і кооперації між учасниками ринку. Це стало основою розвитку сучасного інституційного підходу в теорії конкуренції. Також почали з'являтися концепції, що акцентують увагу на формуванні нових ринків як основних переваг в конкурентній боротьбі. Так, наприклад, К. Крістенсен запропонував концепцію підривної інновації, яка заснована на поділі інновацій на підривні та підтримуючі та показує вплив нових технологій на діяльність компаній. На думку науковця, підривні інновації радикально змінюють параметри, на основі яких ведеться конкуренція, так як навіть компанії-лідери, які використовують підтримуючі інновації, несуть поразки від компаній, які впроваджують підривні інновації. Як наслідок, застарілі товари стають неконкурентоспроможними, а компанії які впроваджують підривні інновації отримують великі конкурентні переваги в боротьбі за споживача.

Отже друга половина ХХ ст. характеризувалася революційним розвитком теорії конкуренції, появою альтернативних поглядів на складові та фактори функціонування конкурентного механізму.

Висновки. Результати виконаного дослідження питань генезису теорій конкуренції та прикладних підходів до їх застосування в соціально-економічних системах дозволили виокремити такі етапи у їх розвитку: класичний, неокласичний, новітній (який поєднує теорії конкуренції, що сформовані наприкінці ХХ ст.-поч. ХХІ ст.), а також визначити внесок кожної концепції у розуміння конкуренції за

сучасних умов економічного розвитку. Положення класичної політичної економії щодо конкуренції як необхідної передумови ефективного розподілу обмежених ресурсів не втрачають актуальності в сучасних умовах, погляди неокласиків щодо типології ринкових структур, максимізації цільових функцій за недосконалої конкуренції можуть бути використані для пояснення

поведінки сучасних економічних суб'єктів. Отже новітній етап, який синтезує основні положення попередніх етапів та має власні оригінальні напрацювання є логічним продовженням та поглибленням концепцій конкуренції та закладає теоретичний фундамент досліджень за прикладними напрямками економічної науки.

Література.

1. **Смит А.** Исследование о природе и причинах богатства народов / Пер.: А. Щербаков. Москва: Ленанд, 2017. 864 с.
2. **Рикардо Д.** Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Пер.: П.Н. Клюкин. Москва: Эксмо, 2012. 957 с.
3. **Милль Дж.** Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Пер.: В. Бобров, В. Бомкин, А. Калинин, П. Клюкин, В. Рысин, А. Соколов, Р. Столпер. Москва: Эксмо, 2007. 1040 с.
4. **Маркс К., Энгельс Ф.** Сочинения. Издание второе. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. URL: <https://0df27dad-a-62cb3a1a-s-sites.googlegroups.com>
5. **Вальрас Л.** Элементы чистой политической экономии. / Пер.: И. Егоров, А. Белянин. Москва: Изограф, 2000. 448 с.
6. **Маршалл А.** Принципы политической экономии / Предлс. Дж. М. Кейнс; пер.: В.И. Бомкин, В.Т. Рысин, Р.И. Столпер. Москва: Эксмо, 2007. 832 с. (Антология экономической мысли).
7. **Блюмин И.Г.** Критика буржуазной политической экономии. Москва: Изд-во. АН СССР, 1962. Т. 1. 872 с. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=PdH-AgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
8. **Шумпетер Й.** Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Пер.: В.С. Автономова, Л.А. Громова, К.Б. Козлова. Москва. Эксмо. 2007. 864 с.
9. **Чемберлин Э.** Теория монополистической конкуренции / Пер.: Э. Лейкин, Л. Розовский. Москва: Экономика. 1996. 350 с.
10. **Робинсон Дж.** Экономическая теория несовершенной конкуренции / Пер.: А. Фонов. Москва: Прогресс. 1986. 472 с.
11. **Нельсон Р.Р., Уинтер С.Дж.** Эволюционная теория экономических изменений / Пер.: М.Я. Каждан. Москва: Дело. 2002. 536 с.
12. **Портер М.** Конкурентное преимущество. Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / пер.: Е. Калинина. Москва: Альпина Паблишер. 2008. 720 с.

References.

1. **Smit A.** (2017). *Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations]*. (A. Scherbakov. Trans). Moscow: Lenand, p. 864 [in Russian].
2. **Rikardo D.** (2012). *Nachala politicheskoy ekonomii i nalogooblozheniya. Izbrannoe [Principles of Political Economy and Taxation. Selected Works]*. (P.N. Klyukin. Trans). Moscow: Eksmo, p. 957 [in Russian].
3. **Mill Dzh.** (2007). *Osnovyi politicheskoy ekonomii s nekotoryimi prilozheniyami k sotsialnoy filosofii [Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy]*. (V. Bobrov, V. Bomkin, A. Kalinin, P. Klyukin, V. Rysin, A. Sokolov, R. Stolper. Trans). Moscow: Eksmo, p. 1040 [in Russian].
4. **Marks K., & Engels F.** (1955). *Sochineniya. Izdanie vtoroe [Compositions. Second Edition]*. Moscow: State publishing house of the literature. Retrieved from <https://0df27dad-a-62cb3a1a-s-sites.googlegroups.com> [in Russian].
5. **Valras L.** (2000) *Elementyi chistoy politicheskoy ekonomii [Elements d'economie politique pure]*. (I. Egorov, A. Belyanin. Trans). Moscow: Izograf, p. 448 [in Russian].
6. **Marshall A.** (2007). *Printsipy politicheskoy ekonomii [Principles of Economics]*. (V.I. Bomkin, V.T. Rysin, R.I. Stolper. Trans). Moscow: Eksmo, p. 832 [in Russian].

7. **Blyumin I.G.** (1962). *Kritika burzhuaznoy politicheskoy ekonomii* [Criticism of bourgeois political economy]. Moscow: publishing house. The USSR AS, Vol. 1, p. 872. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=PdH-AgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> [in Russian].
  8. **Shumpeter Y.** (2007). *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. Kapitalizm, sotsializm i demokratiya* [The Theory of Economic Development. Capitalism, socialism and democracy]. (V.S. Avtonomova, L.A. Gromova, K.B. Kozlova. Trans). Moscow: Eksmo, p. 864 [in Russian].
  9. **Chemberlin E.** (1996). *Teoriya monopolisticheskoy konkurentsii* [The Theory of Monopolistic Competition]. (E. Leikin, L. Rozovsky. Trans). Moscow: Economy, p. 350 [in Russian].
  10. **Robinson Dzh.** (1986). *Ekonomicheskaya teoriya nesovershennoy konkurentsii* [The Economics of Imperfect Competition]. (A. Fonov. Trans). Moscow: Progress, p. 350 [in Russian].
  11. **Nelson R.R., & Uinter S.Dzh.** (2002). *Evolyutsionnaya teoriya ekonomicheskikh izmeneniy* [An Evolutionary Theory of Economic Change]. (M. Kazhdan. Trans). Moscow: Delo, p. 536 [in Russian].
  12. **Porter M.** (2008). *Konkurentnoe preimushchestvo: Kak dostich vyisokogo rezultata i obespechit ego ustoychivost* [Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance]. Moscow: Alpina Publisher, p. 720 [in Russian].
-

Аннотация.

Квятко Т.Н., Рыжикова Н.И. Генезис теорий конкуренции и прикладные основы их имплементации в инновационно-инвестиционном развитии социально-экономических систем.

В статье рассмотрены вопросы генезиса теорий конкуренции в исторической ретроспективе развития экономической науки. Критически проанализирована адекватность представленных теорий вызовам, которые создаются на разных этапах развития производительных сил и производственных отношений, что позволило обосновать типологию указанных теорий и концепций. Теоретически обоснованы принципы трансформации теорий конкуренции в прикладные концепции, которые, с одной стороны, объясняют реализацию указанного вида экономических отношений между субъектами, а с другой стороны, создают теоретико-методологический базис генерирования адаптированных концепций развития конкурентного потенциала и повышение конкурентоспособности продукции. Представленные результаты исследования позволили выяснить характер диалектического единства современных, классических и неоклассических теорий и концепций конкуренции, а также создать предпосылки их дальнейшего развития.

Ключевые слова: теория конкуренции, классическая школа, рынок, модель, концепция.

Abstract.

Kvyatko T., Ryzhikova N. *Genesis of competition theories and applied bases of their implementation in the innovative and investment development of socio-economic systems.*

The principles of transforming the theory of competition into applied concepts were theoretically substantiated. The principles on one hand, explain the implementation of this type of economic relations between subjects, and on the other hand, create a theoretical and methodological basis for generating adapted concepts of developing competitive capacity and increasing the competitiveness of products. Presented research results made it possible to clarify the nature of the dialectical unity of modern, classical and neoclassical theories and concepts of competitiveness, as well as to create the prerequisites for their further development.

Keywords: theory of competition, classical school, market, model, concept.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2017 р.

Бібліографічний опис статті:

Квятко Т.М. Генезис теорій конкуренції та прикладні засади їх імплементації в інноваційно-інвестиційному розвитку соціально-економічних систем / Т.М. Квятко, Н.І. Рыжикова // Актуальні проблеми інноваційної економіки. – 2017. – № 4. – С. 45-54.

Kvyatko T., & Ryzhikova N. (2017). *Genesis of competition theories and applied bases of their implementation in the innovative and investment development of socio-economic systems. Actual problems of innovative economy, No 4, pp. 45-54.*

